

YHTEISKUNNALLINEN KÄYTÄNTÖ JA YHTEISKUNTATUTKIMUKSEN KÄYTÄNTÖ

Mitä yhteiskuntatieteilijä tekee? Miksi hän tekee sen? Ja pitäisikö siitä maksaa palkkaa?

Edellä mainittuihin kysymyksiin ei voi vastata abstraktisti, joten aloitan tekemällä eräitä rajauksia.

Kun yhteiskuntatieteilijä opettaa yliopiston normaaliin ohjelmaan kuuluvia kursseja, hän tekee muutakin, mutta hänen pääasiallinen toimensa on virkamieskoulutus ja ylipäättään jo syntyneen yhteiskuntatieteellisen perinteen siirto sukupolvelta toiselle. Tämä on luultavasti yhteiskuntatieteen tärkein tehtävä, mutta koska siinä ei ole kyse varsinaisesta tutkimuksesta, ja koska olemme täällä juhlistamassa nimenomaan tutkimuslaitoksen vuosipäivää, rajaan tämän toiminnan käsittelyn ulkopuolelle. Niin ikään rajaan tarkastelun ulkopuolelle kaiken välittömiä käytännöllisiä intressejä palvelevan tutkimus-, selvitys- ja kehitystoiminnan riippumatta siitä tehdäänkö sitä yksityisellä sektorilla, julkisella sektorilla vai kansalaisyhteiskunnan kontekstissa. Näin tarkastelun piiristä katoaa valtaosa yhteiskuntatieteellisellä alalla koulutuksensa saaneiden ihmisten ammattikäytännöistä. Jäljelle jää lähinnä vain akateeminen yhteiskuntatutkimus, ja tähän juuri olen pyrkinytkin. Sanottakoon kuitenkin selvyden vuoksi vielä, että olemme edelleen tekemisissä varsin moniainekeksen kentän kanssa. Sille kuuluu ainakin suuri osa konkreettista yhteiskuntatutkimusta. Lisäksi löydämme kentältä moninaisen joukon niin sanottuja keskitason teorioita, jotka syntetisoivat konkreettisen yhteiskuntatutkimuksen tuloksia joltain elämänuueta tai alueellisesti määritetyn yhteiskunnallisen kokonaisuuden toimintaa koskeviksi kuvauksiksi. Edelleen kentällä

esiintyy yleisiä yhteiskuntateorioita, joita voidaan pitää kuvauksina yhteiskuntien yleisimmistä toimintaperiaatteista. Lopulta löytyy myös normatiivisia yhteiskuntateorioita sekä analyttisinä eli pelkkään kuvailuun pyrkivinä teorioina että synteettisinä eli tietyistä arvolähtökohdista liikkeelle lähtevinä, mutta niiden puitteissa tieteelliset pätevyysvaatimukset hyväksyvinä esityksinä. Ylipäätään käsisämme on nyt akateemisen yhteiskuntatutkimuksen koko kenttä, ei *Sydänten akatemiana*, vaan oppineiden tasavaltana, jossa on monenlaisia kansalaisia.

Mitä syytä veronmaksajalla on olettaa hyötyvänsä jollain tavalla tässä tasavaltassa käynnissä olevasta ilmiselvästi kiireisestä hyörinästä? Mitä syytä hänellä on uskoa, että tasavaltalaiset tuottavat tarpeellista tietoa, jonka yleispätevyys on suurempaa kuin arkitulkintojen? Toisin sanoen, mitä syytä hänellä on maksaa yhteiskuntatieteilijälle palkkaa?

Näiden kysymysten tarkastelun lähtökohdaksi voimme ottaa sosiologian ja lähes kaikkien muidenkin yhteiskuntatieteiden klassikon Max Weberin jo 1900-luvun alussa esittämät näkökohdat yhteiskuntatutkimuksen arvovapaudesta ja arvorelevanssista (Weber 1904; Käsler 1979, 192–196). Weberin mukaan yhteiskuntatutkijan on tutkimuksessaan edettävä siinä mielessä *arvovapaasti*, ettei hänen tutkimuksensa tai opetuksensa saa muuttua saarnaksi. Sen sijaan hänen on tutkimuksensa ongelmanasettelun ja käyttämiensä metodien varassa tuotettava tuloksia, jotka ovat objektiivisia siinä mielessä, että joku toinenkin tutkija voisi tuottaa ne työskennellessään samalla tutkimusasetelmalla. Yhteiskuntatutkimuksen arvo riippuu juuri siitä, ettei tutkija “editoi” tuloksiaan arvokannanottojensa kannalta katsoen mahdollisimman edullisiksi, vaan raportoi löydöksensä todullisesti riippumatta siitä, miellyttävätkö ne häntä vai eivät. Tutkimusaiheen valinnassa ja ongelmanasettelussa tutkijalle sen sijaan jää valinnanvaraa, eikä ole moitittavaa, jos tutkija antaa arvokannanottojensa näkyä tässä.

Tutkija ei kuitenkaan myöskään aiheenvalinnassa ja ongelmanasettelussa ole täysin vapaa tekemään mielensä mukaan. Weberin mukaan kulloinkin relevanteilta näyttävät tutkimusongelmat nimittäin määrittyvät suhteessa tutkijayhteisön taustakulttuurissa vallitseviin kulttuuriarvoihin. Tämä ei tarkoita sitä, että tutkijoiden olisi valittava kohteikseen vain arvokkaina pidettyjä asioita. Prostituutio tai ihmiskauppa ovat tärkeitä tutkimusaiheita siinä missä korkeakulttuuriset muodot tai talousennusteiden tekeminen. Tutkimusongelmien määrittäminen *arvo-relevantisti* suhteessa taustakulttuurin arvoihin tarkoittaakin sitä, että tutkittavien asioiden tulee liittyä jollain tavalla taustakulttuurissa arvokkaina ja tärkeinä pidettyihin asioihin. Korkeakulttuuriset muodot ovat tällaisia, koska niitä pidetään arvokkaina. Talousennusteiden tekeminen on tällaista, koska se liittyy mahdollisuksiimme ohjata yhteiskunnallista kehitystä. Prostituutio ja ihmiskauppa ovat tällaisia, koska pidämme niitä sosiaalisina ongelmina. Tutkijalle jää valinnanvaraa näiden ja muiden arvorelevanttien ongelmanasetteluiden välillä, mutta hän ei voi valita kohdettaan millä tavalla tahansa, koska taustakulttuurin arvot määrittävät sen, mitä pidetään relevanttina tietona. Täsmennyksenä on tosin mainittava, että joissain tapauksissa tutkijat joutuvat itse eksplikoidaan näitä taustakulttuuriin sisältyviä relevanssioletuksia tehdessään pioneerityötä sellaisten tutkimusaiheiden parissa, joiden tärkeyttä ei vielä ole yhteiskunnallisesti tunnustettu ja tunnus-tettu. Tätä työtä tehdessään he eivät kuitenkaan voi nojautua pelkkiin omiin mielipiteisiinsä, vaan onnistuvat vakuuttamaan rahoittajat, tiedeyhteisön ja laajemman yhteiskunnallisen yleisön vain, jos heidän argumentaationsa tosiasiaassa eksplikoi kulttuurissa jo muutoinkin vallitsevia arvoideoita. Yhden hyvän esimer-

kin tällaisesta prosessista tarjoaa lähisuhteissa esiintyvän väkivallan tulo legitimiiksi tutkimuskohteeksi Suomessa viimeksi kuluneiden 15 vuoden aikana.

Weber ajatteli, että yhteiskuntatutkimus voi tuottaa kumuloituvaa tietoa niin kauan kun taustakulttuurin määrittämät arvorelevanssit pysyvät suurin piirtein samoina. Niiden muuttuessa muuttuvat kuitenkin myös tutkimuksen painopistealueet ja osa kumuloituneesta tiedosta menettää arvonsa. Kun yhteiskuntatutkimus on tällaista kulloisenkin taustakulttuurin arvojen määrittämää keskustelua yhteiskunnan kanssa, sen tehtävä on loputon.

London School of Economicsin nyttemmin jo eläkkeelle siirtynyt johtaja Sir Anthony Giddens on kehittänyt Weberin ajatusta eteenpäin muuttamalla hieman sen painopistettä (Giddens 1984: 284). Ajatuksessaan yhteiskunnallisten käytäntöjen ja yhteiskuntatutkimuksen välisestä *kaksoishermeneutiikasta* Giddens lähtee siitä, että yhteiskunnalliset käytännöt eroavat luonnontieteen tutkimuskohteesta, koska ne ovat toimijoiden arkitiedon tasolla jo kertaalleen merkityksiin jäsentyneitä. Yhteiskuntatutkija ei voi ymmärtää, mitä yhteiskunnassa tapahtuu, ellei hän onnistu selvittämään niitä merkityksiä, joilla toimijat itse jäsentävät yhteiskunnallisia käytäntöjään. Tämän tehtyään tutkija kuitenkin konstruoi näiden ”ensimmäisen tason” käsitteiden lisäksi ”toisen tason” käsitteitä, joilla hän jäsentää tutkimuskohdettaan. Nämä toisen tason käsitteet eivät ole arkitietoa vaan yhteiskuntatutkijan esittämä asiantuntijatulkinta. Tämä toisen tason tulkinta voi kuitenkin muuttua osaksi arkitietoa mikäli toimijat alkavat arkielämässään jäsentää käytäntöjään sen käsittein. Esimerkkejä tarjoavat muun muassa sellaiset alkuaan tieteelliset mutta sittemmin arkiikäyttöön tulleet käsitteet kuin ”normi”, ”rooli”, ”neuroosi”, ”stressi”, ”hyvinvointivaltio”, ”sosiaalinen pääoma” ja ”kolmas sektori”.

Kaksisuuntainen kääntämisen liike, jossa arkielämän käsitteet ensin kääntyvät tieteellisiksi käsitteiksi ja tieteelliset käsitteet puolestaan kääntyvät uudelleen arkielämään ohjaaviksi käsitteiksi luonnehtii Giddensin mukaan yhteiskuntatieteiden suhdetta tutkimuskohteeseensa.

Modernisoitumisen myötä työnjaollistuvasta yhteiskunnasta eriytyy ryhmä ihmisiä, joille maksetaan palkkaa siitä, että he tekevät työkseen sitä yhteiskunnallisten käytäntöjen kehityksen pohdintaa, jota kaikki ihmiset tekevät palkatta muiden toimiensa ohessa. Tätä eriytymistä tarkastellessaan Giddens ei Weberin tavoin korosta vain sitä, että yhteiskunnalliset käytännöt suuntaavat yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, vaan osoittaa sen lisäksi, että yhteiskuntatutkimus on reflektiivinen käytäntö, joka myös ohjaa yhteiskunnallista kehitystä artikuloidessaan yhteiskunnallisessa käytännössä esiintyviä käsitteitä uuteen muotoon.

Giddensille yhteiskuntatutkimus on yksi esimerkki modernin asiantuntijatiedon kehittymisen muodossa tapahtuvasta yhteiskunnallisen prosessin itsereflektiosta. Hiljattain kuollut ranskalainen sosiologi ja antropologi Pierre Bourdieu vie päätteen askeleen pidemmälle ajatuksessaan *refleksiivisestä sosiologiasta* (Bourdieu 1980; Bourdieu & Wacquant 1992). Kamppailun teoreetikkona Bourdieu ei tyydy ajatukseen kaksoishermeneutiikasta pelkkänä yhteiskunnallisen prosessin itse-reflektiona. Hän kyllä näkee, että yhteiskuntatutkimus reflektoi muun muassa hänen omassa työssään doksa, kenttiä ja niihin liittyviä diskursseja, mutta hän korostaa sitä, ettei yhteiskuntatutkijan reflektio ole edellytyksetöntä. Kaikkien muiden diskurssien tapaan sitäkin määrittää sen laatijoiden paikka kenttien hierarkiassa. Niinpä yhteiskuntatutkijoiden interventiot ympäröivän yhteiskunnan käytäntöihin eivät ole vain viattomia ja tiedonhaluisia puheenvuoroja, vaan edis-

tävät nekin tiettyjä yhteiskunnallisia intressejä. Nietzscheäisesti ilmaisten: myös yhteiskuntatieteissä tiedontahdon takaa löytyy vallantahto.

Bourdieu on refleksiivisessä sosiologiassaan lähtenyt siitä, että kaksois-hermeneutiikan tyyppisen rakenteen kirjaamisen lisäksi yhteiskuntatutkimuksen on kyettävä analysoimaan sitä kenttäasemaa, josta sen oma diskurssi syntyy. Onnistuessaan tässä refleksiivinen sosiologia kykenee tuottamaan emansipatoorista tietoa. On kuitenkin jossain määrin vaikea ymmärtää, miten tämä olettamus käy yksiin Bourdieun toisaalla tekemien olettamusten kanssa. Jos habitus on objektiivisen kenttärakenteen subjektiivinen puoli ja koko yhteiskunnallinen todellisuus kamppailua, eivät yhteiskuntatieteilijät toimijoina oikeastaan voi valita. Bourdieu onkin muun muassa todennut omista makumieltymyksistään ja kirjoituksistaan, että ne vastaavat täsmällisesti hänen asemaansa kentällä (Rahkonen 1999).

Jos Bourdieuta on uskominen, näyttäisi todennäköiseltä, että yhteiskuntatieteeksi kutsuttu diskurssi pyrki pikemminkin peittelemään kuin paljastamaan yhteiskunnallisen todellisuuden hierarkioita ja alistussuhteita, koska yhteiskuntatutkijoiden voisi yhteiskunnallisen asemansa vuoksi otaksua pyrkivän liittoutumaan pikemminkin hallitsevien kuin alistettujen yhteiskunnallisten ryhmien kanssa. Yhteiskuntatiede olisi tässä tapauksessa perustavalta luonteeltaan legitimaatiotiede ja siis yksi ideologisen rationalisoinnin muoto. Aivan näin synkkään kuvaukseen tilanteesta ei Bourdieun käsitteistö kuitenkaan johda. Voimme nimittäin sen varassa tunnistaa ainakin kolmenlaisia motivaatioita, jotka ajavat yhteiskuntatieteitä tuottamaan alistusrakenteita paljastavaa tietoa.

Ensinnäkin yhteiskuntatieteen kenttä on yksi kenttä kenttien joukossa. Kenttien välisessä kamppailussa elintilasta kunkin niistä on asemansa säilyttääkseen ja sitä parantaakseen osoittauduttava produktiiviseksi. Sillä on toisin sanoen oltava jotain sellaista tarjottavaa, jota muut kentät eivät kykene tuottamaan. Bourdieun oma *Distinction*-teos on tästä hyvä esimerkki (Bourdieu 1979). Sen alaotsikkohan on "makuarvostelman yhteiskunnallinen kritiikki". Tämä on kahdessa mielessä alluusio filosofi Immanuel Kantin teksteihin. Ensinnäkin "kritiikki" viittaa kirjoittamisen tapaan, joka luonnehti Kantin kolmea kritiikkiä eli puhtaan järjen kritiikkiä, käytännöllisen järjen kritiikkiä ja arvostelukyvyn kritiikkiä. Niiden yhteydessä kritiikillä ei tarkoitettu kohteena olevan ajattelun muodon hylkäämistä, vaan sen perustelemista joillain sellaisilla käsitteillä, joita se ei itse kykene tuottamaan, mutta joita se silti tarvitsee perustakseen. Puhtaan järjen kritiikki perusteli luonnontieteen pätevyyden, käytännöllisen järjen kritiikki teki saman moraalille ja arvostelukyvyn kritiikki asetti tehtäväkseen esteettisten makuarvostelmien perustelemisen. Bourdieun toinen Kant-alluusio liittyykin tähän esteettiseen sfääriin. Kant ja korkeakulttuurisilla kentillä hallitsevassa asemassa olevat toimijat olettavat, että esteettiset makuarvostelmat perustuvat kulttuurisen tuotannon muotojen esteettiseen vertailuun. Bourdieu pyrkii kuitenkin teoksessaan osoittamaan, että makuarvostelmat mahdollistavat yhteiskunnallisen erottautumisen, joka on niiden tosiasiallinen sisältö ja konstituutioperusta. Näin hän tekee röyhkeän sosiologisen intervention korkeakulttuuristen kenttien diskurssiin. Siihen tukeutuen sosiologi kykenee aina järkyttämään porvaria kulttuurikerman cocktail-kutsuilla palauttamalla esteettiset arvot yhteiskunnalliseen erottautumiskamppailuun.

Vielä röyhkeämpi kenttien välinen kamppailustrategia ei pyri vain järkyttämään porvaria, vaan panemaan tämän polvilleen. Kun esimerkiksi yhdyskuntasuunnittelua tutkivat yhteiskuntatieteilijät ottavat tarkasteltavakseen arkkitehtuurin kentän, he kiinnittävät huomiota siihen, että arkkitehtoniset makuarvostelmat

määrityvät yleensä yhtäältä rakennusteknologian tarjoamien mahdollisuuksien ja toisaalta korkeakulttuuristen vaikutteiden kautta. Sen sijaan niistä näyttäisi paljolti puuttuvan elämänpoliittinen harkinta, joka käsittelee sellaisia kysymyksiä kuin “kuinka haluamme elää?” ja “kuinka voimme olla onnellisia?” (Beck, Giddens & Lash 1994). Näin on erityisesti, jos ajatellaan näiden kysymysten pohdinnan edellyttävän tuekseen muun muassa toimintatutkimuksen, ko-operatiivisen suunnittelun ja yhteiskuntatieteiden tutkimustulosten tuntemusta ja käyttöä. Tässä kritiikissä yhteiskuntatutkijat tietysti korostavat juuri itse tuottamansa tiedon arvokkuutta ja vaativat sen huomioimista myös arkkitehtuurin kentällä. Niin tehdessään he kuitenkin samalla myös kritisoiivat yhtä symbolisen väkivallan rakennetta, koska he kiinnittävät huomiota siihen, että arkkitehdit paljolti muotoilevat ihmisille elinympäristöjä yrittämättäkään kysyä niiltä, joiden näissä ympäristöissä on eletävä, kuinka se oikein olisi tehtävä. (Roos 1985; Heiskala 1996, 218–220)

Kolmas alistusrakenteita paljastavan yhteiskuntatieteellisen tiedon motivaatio liittyy yhteiskuntatutkimuksen kentän sisäiseen kilpailuun. Yksi mahdollinen erottautumisstrategia kenttäkamppailussa on tuottaa kriittistä tutkimusta. Niinpä esimerkiksi useilla Yhdysvaltojen suurilla sosiologian laitoksilla on laitoksen virkarakenteeseen käytännössä kiintiöity yksi paikka feministiselle ja yksi marxilaiselle tai muutoin kriittisesti orientoituneelle professorille.

Bourdieuin käytännön teorialle uskollinen teoreetikko ei käsittääkseni voi löytää muita syntyperustoja alistusrakenteita paljastavalle kriittiselle yhteiskuntatutkimukselle. Teoksessani *Toiminta, tapa ja rakenne* olen kuitenkin pyrkinyt osoittamaan, että Bourdieun teoretisointi kattaa vain toisen puolen sosiaali-tieteellisessä perinteessä klassiseksi muodostuneesta yhteiskunnallisten perusongelmien kuvauksesta (Heiskala 2000, 178–186). Bourdieun aivan oikein korostaman kamppailun ja konfliktin lisäksi yhteiskunnallisessa käytännössä esiin-tyy nimittäin myös kaaoksen ja anomian ongelma, jota torjutaan affirmoimalla kosmista järjestystä rituaalisesti pyhin symbolein (Durkheim 1897 ja 1912; Parsons 1951 ja Parsons & Shils 1951; Berger & Luckmann 1966). Tämä affirmaatio saattaa sitoa subjekteja paitsi kenttähierarkioiden säilyttämisen kannalta funktionaalisiin arvoihin myös sellaisiin arvoihin, joiden mukainen toiminta useissa tapauksissa on hänen päiväkohtaisten intressiensä vastaista. Weberiläisittäin ilmaisten ihmisil-lä on materiaalistien intressien lisäksi myös ideaalisia intressejä eikä ideaalisia intressejä eli käsityksiä hyvästä ja arvokkaasta elämästä voi johtaa pelkästä erottautumiskamppailusta.

Esimerkiksi kansainvälisen valuutta- ja finanssijärjestelmän nykyisestä sääntele-mättömyydestä hyötyvä Georg Soros voi hyödyistään huolimatta vaatia sille pelisääntöjä tukeutuen tässä avoimen yhteiskunnan ihanteeseen (Soros 1998) ja sitä odottaessaan käyttää suuren osan finanssikeinottelulla hankkimistaan voitoi-ta toimien hyväntekijänä Itä-Euroopan transitioyhteiskunnissa. Samoin voi yhteiskuntatieteilijä menetellä sitoutuen esimerkiksi ihmisoikeuksien, Jürgen Habermasin luonnosteleman herruudettoman kommunikaation tai Max Horkheimerin kehittäneen eettisen materialismin eli kurjuuden poistamisen ja onnen mahdollisuuksien realisoinnin periaatteiden emotionaaliseen liikkuttavuuteen si-käli kuin ne ovat latautuneet pyhiksi symboleiksi hänen sosialisatiorhistoriassaan tai myöhemmissä vuorovaikutuskonteksteissaan (Habermas 1981; Horkheimer 1937).

Tämän näkemyksen mukaan mitään universaalisti pätevää ja välttämättä esiin-työntyvää yhteiskuntakritiikin syntyyn johtavaa ja sen pätevyyden varmistavaa

periaatetta ei ole olemassa. Paikallisesti yhteiskunnallisten käytäntöjen rakenne kuitenkin tuottaa eri kulttuuripiireissä kritiikin perustoja, jotka ovat suurin piirtein samassa mielessä päteviä suurimmalle osalle kyseisen kulttuurin piirissä elävistä subjekteista. Niinpä uskoisin esimerkiksi edellä mainitun kritiikkiperustojen listan latautuneen symbolien emotionaalisella liikuttavuudella tämänhetkisen puhujan lisäksi myös ainakin useimmille kuulijoille. Tämän testaamiseksi toistettakoon lista vielä kerran: ihmisoikeudet, herruudeton kommunikaatio, kurjuuden poistaminen ja onnen tekeminen mahdolliseksi. Tukeutuminen näihin ja vastaaviin periaatteisiin avaa yhteiskuntatutkimukselle tien kriittiseen reflektioon myös tilanteissa, joissa yhteiskuntatutkijoiden välittömiä intressejä saattaisi palvella paremmin, ettei tällaista reflektiota esiintyisi yhteiskunnassa.

Edellä sanotun nojalla uskallan luottaa siihen, että yhteiskuntatieteilijät eivät yhteiskunnassamme muodosta pelkkää legitimaatietietoa tuottavaa papistoa eivätkä myöskään kuluta kaikkea aikaansa itsestänselvyyksien toisteluun kuten pilapiirtäjä Kari Suomalaisen aikanaan luoma yhteiskuntatieteilijähahmo, erikoistutkija Rauno A. Murju, teki. Se sijaan akateemiset yhteiskuntatieteilijät muodostavat yhden kompleksisen modernin yhteiskunnan työnjaossa eriytyneen ryhmän, jonka erityisenä tehtävänä on tuottaa näkemyksiä ja tietoa kokonaisuuden toiminnasta (Luhmann 1990). Kompleksisessa yhteiskunnassa, joka ei ole läpinäkyvä mistään yksittäisestä positiostaan, olisi hulluutta olla varmistamatta tällaisen specialistien ryhmän olemassaoloa. Siksi kehotan veronmaksajia kärsivällisesti maksamaan akateemisten yhteiskuntatieteilijöiden palkat myös niiltä – nykyisissä olosuhteissa valitettavan usein yhä vähäisemmiksi käyviltä – osin, joilla näillä palkoilla rahoitetaan virkamieskoulutuksen ja perinteen siirtämisen ohella myös akateemista yhteiskuntatutkimusta.

K I R J A L L I S U U S

- Beck, Ulrich & Giddens, Anthony & Lash, Scott (1994) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, 1995.
- Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (1966) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Helsinki: Gaudeamus, 1994.
- Bourdieu, Pierre (1979) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.
- Bourdieu, Pierre (1980) *The Logic of Practice*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1990.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc J. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Durkheim, Émile (1897) *Itsemurha*. Helsinki: Tammi, 1985
- Durkheim, Émile (1912) *Uskontoelämän alkeismuodot*. Helsinki: Tammi, 1980.
- Giddens, Anthony (1984) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Habermas, Jürgen (1981) *The Theory of Communicative Action. Volume 1: Reason and the Rationalization of Society*. Boston: Beacon Press, 1984.
- Heiskala, Risto (1996) *Kohti keinotekoista yhteiskuntaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Horkheimer, Max (1937) Traditionaalinen ja kriittinen teoria. Teoksessa Adorno, Theodor W. & Horkheimer, Max & Marcuse, Herbert: *Järjen kritiikki*. Tampere: Vastapaino, 1991. S. 5–58

-
- Käsler, Dirk (1979) *Max Weber. An Introduction to his Life and Work*. Cambridge: Polity, 1988.
- Luhmann, Niklas (1990) *Ekologinen kommunikaatio*. Helsinki: Gaudeamus, 2004.
- Parsons, Talcott (1951) *The Social System*. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott & Shils, Edward A. (1951) *Toward a General Theory of Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rahkonen, Keijo (1999) *Not Class but Struggle. Critical Ouvertures to Pierre Bourdieu's Sociology*. Helsinki: Research Reports 1/1999, Department of Social Policy, University of Helsinki.
- Roos, J.P. (1985) Ornamentiikan häviäminen ja perinteet suomalaisessa arkkitehtuurissa. Teoksessa J.P. Roos: *Elämäntapaa etsimässä*. Helsinki: Tutkijaliitto. S. 125–129
- Soros, George (1998) *The Crisis of Global Capitalism. Open Society Endangered*. New York: BBS/Public Affairs.
- Weber, Max (1904) 'Objectivity' in social science and social policy. Teoksessa Weber, Max: *The Methodology of the Social Sciences*. New York: The Free Press, 1949. S. 50–112.